

BIZANS DEVRI KÜTÜPHANELERİ

İbrahim MUTLU

Ragıp Paşa Kütüphanesi Müdürü

Bizans devri kütüphanelerinden maksadımız, 11 Mayıs 330 tarihinde Büyük Konstantin tarafından, merkezi İstanbul'da olmak üzere kurulup (1), 29 Mayıs 1453 tarihinde Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'un fethi ile sona eren Bizans İmparatorluğu zamanında, bilhassa İstanbul'da, kurulmuş olan kütüphanelerdir.

Bu devir, tam 1123 yıl 18 gün gibi, uzun bir zamanı içine alan bir devirdir. Bu uzun zaman içinde Bizans İmparatorluğu, gerek saltanat hanedanları, gerek toprak bütünlüğü, gerek içtimai bünye ve müesseseleri bakımından çok büyük tahavvüller geçirmiştir. Zaman zaman gözleri kamaştıracak derecede parlamış, zamanının en yüksek medeniyet seviyesine ulaşarak siyasi ve askerî sahalarda olduğu gibi, iktisadi ve kültürel sahalarda da en müttekâmil müesseseler meydana getirmiş, zaman zaman da bunun tam aksi olarak taht ve tac kavgaları, din ve mezhep mücadeleleri, isyanlar, ihtilâller, suikast ve cinayetler içinde, kardeş kardeşi boğarak, her türlü hür ve ileri tefekkür ve tefehhüs müessese ve hamlelerini ezerek, bir kör döğüşü içinde, maddî ve mânevî sefalet ve sefahate mahkûm olarak, sadece gün doldürmüştür. Bu sebeple, içtimai bir kültür organı olan kütüphaneler müessesesi de zamanının hâkim olan zihniyet ve havasına tâbi olarak kimi zaman umumun nef'ine hadim lâik bir müessese, kimi zaman da muayyen bir zümrenin akide ve tarikine vasita, tamamen dinî bir organ olarak teşekkül ve taazzuv etmiştir. Fakat çoğu zaman aynı devirleri beraberce de idrak ederek yan yana çalıştığını gördüğümüz bu kütüphanelerin ömürleri, maalesef, daima kısa olmuştur. Hangi zihniyet ve emelin eseri olarak teşekkül ve taazzuv etmiş olursa olsun, muhteva bakımından yine de bir kültür ocağı olan bu kütüphanelerin mukadderatları karşısında eza duymamak kabil değildir. Çünkü mukadderattan nasipleri daima, ya yangınlarda kül olmak, yahut da ihtilâl ve istilâlarda tahrip veya yağma olmuştur. Bu yüzden de her vicdan sahibi medeni insanın, yıkılan her kültür ocağı karşısında duya-cağı ezaya Bizanslılar sık sık şahit olmuşlardır. Şahit olmuşlardır, diyoruz, çünkü bu yangın, yağma veya imhalar daima bu müesseseleri kurmuş olanlarla aynı câmiaya mensup, veya aynı «din medeniyeti» ni sâlik insanlar tarafından vaki olmuştur. Meselâ başlangıçta büyük bir enerji ile her sahada ileri ve müessir hamleler yapan Konstantin'ler devrinin medeni âsârı ve bu cümleden olarak 355 tarihinde İkinci Konstantin

tarafından kurulan kütüphane, Cedranus'e göre 1 Eylül 461 tarihinde vaki büyük yangında yandığı gibi, (2) meşhur Basilikâ civarındaki zengin kütüphane de Paskal'a göre 532 yılında vukubulmuş olan Nika ihtilâlinin kargaşalık ve yangınında kül olmuştur (3). Bundan sonra kurulan ve Bizans Tarihinin ilk altın çağını temsil eden, Ayasofya'nın kurucusu Justinian'lar devrinin medenî âsârını câmi kütüphaneyi muhtevi Uhtigon binası da Kodinos'a göre 726 tarihinde «Put kıranlar» devrinin Üçüncü Leon'u tarafından yakıtılmak suretiyle mahvedilmiştir (4). Bu devri takip eden 829 - 842 yılları arasında yeniden yükselme emareleri görülmüş, Makedonya'lı İmparatorlar devri olan 867 - 1081 yılları arasında ise Bizans, tarihinde hiç şahit olmadığı muhteşem bir devir yaşamış, her taraf yeniden medenî eserlerle, âbidelerle dolmuş, parlamış; fakat, çok geçmeden Haçlı Seferleri gâilesi zuhur etmiş. Bunlardan bilhassa 1204 tarihindeki Dördüncü Haçlı Seferi, kelimenin tam mânasıyla, bir faclanın mümessili olarak Bizans'ta, hele İstanbul'da yıkmadığı yakmadığı, veya tahrip ederek yağma etmediği hiç bir yer bırakmamıştır. (5)

Gerçi 1261 yılında İstanbul'u Haçlı Seferleri bakiyelerinden geri alan Bizans İmparatorlarından Michael Palaologos VIII, yeniden şehrin ilmî hüviyetini iade etmek, kütüphanelere ehemmiyet vererek kitapları toplamak, bunlardan bir kısmını muhtelif şehirlerin kütüphanelerine göndermek; Andronikos II. zamanında da Planoudes mektebi kurularak, buna İmparatorluk Kütüphanesi raptolunmak gibi, müspet teşebbüsler yapılmış (6) ise de Bizans kendisini, Ch. Diehl'in de dediği gibi (7) 1204 Haçlı Seferlerinin indirdiği öldürücü darbenin tesirinden bir daha kurtaramamıştır. Nitekim Bizans'ın son devirlerinde yetişen en büyük alimlerinden G. Scholarios, fetihten sekiz on sene önce söylediği : **İstanbul, ilim şehri şimdi bir harabe halindedir** (8) sözleriyle bunu teyidettiği gibi, Yunan tarihçilerinden Sp. Lampros da : **Barbarlardan saydığımız İtalyanlar ilme dönmüşler ve yeni şeyler ilâve etmişler iken bizler için kitaplar fazla bir yük teşkil etmeğe başlamıştır. Hatta onlardan kurtulmak için yok fiatına satılmıştır. Artık yeni baştan ilmi yaymağa kalkışacak olursak bu kitapları ecnebî diyarlardan tedarike mecbur olacağız.** (9) sözleriyle de, Feth'e tekaddüm eden yıl ve günlerdeki Bizans kitap ve kütüphanelerinin acıklı durumunun hakiki tablosunu çizmiştir.

İşte bu yüzden ki, 1453 yılında İstanbul Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilirken ne büyük bir kütüphane, ne de büyük bir kitap

kolleksiyonu ele geçti. Çünkü, yukarda görüldüğü gibi, aşağıda da görüleceği veçhle kitap ve kütüphaneler, Fethe tekaddüm eden yüzyıllar zarfında, diğer bütün medeni âsarla birlikte, müteaddit defalar tahrip, tahripten arta kalanları da yağma edilerek Bizans hudutları dışına çıkarılmıştı. Bir kısım da müstevlilerden kaçan Bizanslılar tarafından bizzat, diğer bir kısmı ise Bizans'a gerek tahsil, gerek ticaret veya siyaset maksadiyle gelenler tarafından toplanarak harice taşınmıştı. Binbir hadiseden arta kalan cüz'î bir miktarda kitabın mühim bir kısmı ise, bu kere gelenlerin de bundan önce gelenler gibi davranacakları korku ve zehabiyle yine bizzat Bizanslıların kendi elleriyle, Fethe tekaddüm eden ay ve günler zarfında olduğu gibi, fethin cereyan ettiği günlerde de yâdellere naklolundu. Hatta bunlar, her türlü âfetten kurtarılarak muhafaza edilenlerinin bir kısmı ise, Fetihden senelerce sonra, kendilerine itimat edilen ecnebler tarafından çalınarak yine yabancılara satıldı (10).

Bu yazıyı hazırlarken incelediğimiz kaynaklardan, hiç birinde, Fâtih'in, İstanbul'u fethederek şehre hâkim olduktan sonra, büyük bir kütüphane veya kitap kolleksiyonu ile karşılaştığına dair bir kayda raslamadık. Hele kütüphaneyi muhtevel olsun veya olmasın hiçbir saray, okul, kilise veya manastırı yıkıp yaktığına dair de bir husus gözümüze ilişmedi. Aksine Ayasofya mâbedi gibi binaları, yine mabed olarak, camiye çevirirken dahi eline geçen kitapları topluyarak muhafaza ve onlara, şehzadeliginden beri büyük bir merakla topladığı eserleri de ilâve ederek yeniden kütüphaneler açtığını, bu kitaplardan bazılarını Bizans'lı bilginlere okutarak onlardan istifade ettiğini, bazılarını da tercüme ettirerek umumun istifadesine arzettiğini gördük. Nitekim bugün, Fâtih'in eline geçen bu kitaplarla bilâhare temin edilen kitaplardan 144 adedi Topkapı Sarayı'nda III. Ahmed Kütüphanesinde mevcut olduğu gibi (11), tercüme ettirdiği kitaplardan Batlamyusun meşhur Coğrafya kitabının aslı da aynı kütüphanede, Arapça tercümeleri ise Ayasofya Kütüphanesinde mevcut ve mahfuzdur. Bundan başka Discorides'in meşhur Nebatat kitabının Arapça tercümesi de, Kitab-i Haşayiş ismi altında, 3702, 3703 ve 3704 numaralarda kayıtlı olarak yine Ayasofya Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu kitaplardan diğer bir kısmı ise gerek Fatih, gerek Fatih'in çocukları tarafından uzun zaman muhafaza edildikten sonra, İkinci Abdülhamit zamanında, Macar Kralı Mathias Cenvinus'a alt bazı kitaplarla birlikte Budapeşte Üniversite-

zine hediye etmiştir (12). Bütün bunlara ilâve olarak şunu da kaydedelim ki bugün dünyada mevcudiyeti bilinen Bizans Devri Kütüphanesi, yine İstanbul (13)dadır. Bu kütüphane, fetihten tam dört yüz yıl önce kurulmuş olup, kendisine ne fetih sırasında, ne de fetihten sonra kimse ilâşmıştır.

Bu yazıyı hazırlarken, Bizans devri kütüphaneleri hakkında toplu her şeyi cami bir eser temin edemedik. Bunun üzerine Bizans tarihiyle medeniyet tarihinden bahseden kitap ve yazılara müracaat ettik. Bunların çoğunda da tatmin edici bilgi maalesef mevcut değildir. Bilgiyi muhtevi kitap ve yazılarda ise bu bilgi dağınık, çok kere bir iki cümle veya kelimedden ibarettir. Tarih ve medeniyetleri, 19. yüzyıla kadar, hem Almanlar, İngilizler ve Fransızlar gibi ilim ve medeniyete hizmet etmiş milletlerin en büyük mütefekkir, âlim ve tarihçileri tarafından istihfafla karşılandığı için (14) Garp âleminde de istenen evsafa dair eser vücuda getirilmemiştir (15). 19. yüzyıldan sonra ise Bizans tarihi ile medeniyet tarihi ciddi bir şekilde ele alınmış, pek çok yerlerde Bizans tetkik enstitüleri kurulmuştur (16). Fakat, kitap ve kütüphanesi gibi konulara dair toplu ve her şeyi cami müstakil eserler yine de vücuda getirilmemiştir. (17).

Bizans medeniyetinden toplu olarak bahsederken kütüphanelerine de temas eden kitaplar ise, çok kere vak'anüvislerin birbirini tutmayan rivayetlerini nakletmekle yetinmişlerdir. Bu yazıyı hazırlarken aynı âkibete mâruz kalmamak için rivayetlerin tarihi vak'alarla olan tetabuklarına bilhassa dikkat edilmiştir. Tarihi gerçekler hakkında oldukları kabul edilebilenleri sıralanmış, diğerleri kaydı ihtiyat, muhtemel görülerek, sadece nakledilmiştir. Bütün bu dikkatimize rağmen, bulabildiğimiz bilgileri biraraya topluyarak arz etmekten başka bir özellik iddia etmeyen bu yazıda da rivayetlerin tarihi gerçekler yerine geçtiği noktalar bulunması mümkündür.

Bizans devri kütüphanelerinden bir kaç cümle veya kelime ile de bahseden kitap ve yazıların çoğu, Bizans devletini bir Ortaçağ devleti, dolayısıyla da bütün müesseselerinin Ortaçağlar devrinin karakteristik özelliklerini taşıyan müesseseler olduğunu, bunun için bir tür müessesesi olan kütüphaneler teşkilâtının da aynı özelliklere ihtikâm, kilise ve manastırlara sığınmış, birer dînî organ olduğunu iddia etmişlerdir. Halbuki yaptığımız inceleme bizi mezkûr hükümlerle oldukça farklı bir kanaata götürdü. Gerçi Bizans, Ortaçağların

başladığı tarihte kurulmuş, devam ettiği zamanı tamamen kaplıya-
rak yaşamış ve bu Çağın bittiği tarihlerde de, ömrünü tüketerek, yıkıl-
mıştır. Bununla beraber zaman zaman bu devrin karakteristik özellikle-
rinden sıyrılmasını da bilmıştır. İşte bu devirlerde kendine hâs medeni
eserler de kurmuştur ki, bu eserlerin Ortaçağlarla olan ilgisi, aynı çağ-
ların hududu içinde kurulmuş ve bu çağların özelliklerinin mahkûmu
diğer bir takım müesseselerle yanyana yaşamış olmaktan ibarettir (18).
Konumuz, Bizans tarihi veya toplu olarak medeniyet tarihi olmayıp,
sadece kütüphaneleri olduğu için, bu hususta bir münakaşa konusu or-
taya atmak, veya kat'i bir hüküm vaz'etmek iddia ve düşüncesinde de-
ğiliz. Biraz olsun temas etmiş olmamız, kütüphaneler müessesesinin de
medenî eserler cümlesinden bir müessese olduğu için karakterleri hak-
kında edindiğimiz kanaati belirtmek içindir. Bu kanaatimize göre Bi-
zans devri kütüphanelerini şu gruplara ayırabiliriz :

- 1 — Umumî Kütüphaneler,
- 2 — Saray Kütüphaneleri,
- 3 — Yüksek Okullar Kütüphaneleri,
- 4 — Şehir veya Halk Kütüphaneleri,
- 5 — Ev — Mesken — Kütüphaneleri,
- 6 — Kilise ve Manastır Kütüphaneleri.

I — Umumî Kütüphaneler :

Tahir Harimî, (Tarih-i Medeniyette Kütüphaneler, Balıkesir
1931, s. 112 de) : İmparator Konstantin'in zamanında ise Bizans
355 tarihi Milâdisinde ayrıca bir kütüphane açılmıştır, demektedir.
Hudutlarını yukarıda tâyin ettiğimiz saha ve zaman içinde, bugün
bilgilerimize göre, İstanbul'da kurulan ilk umumî kütüphane budur.
355 tarihi ise ikinci Konstantin zamanına rastlamaktadır. Ağlebi il-
htimal de bu kütüphane, Mehmet Ziya Beyin (İstanbul ve Boğaziçi, İst.
bul 1928 C. 2, s. 31 de) vak'anüvis Cedranüs'tan naklen anlattığı
1 Eylül 461 tarihinde vuku'bulan büyük yangında yanan umumî
kütüphane olmalıdır. Çünkü Bizans tarihinde 355 — 461 yılları a-
rasında İstanbul'da kurulmuş başka bir kütüphane ile karşılaşmadık.
Yeniden yanan kütüphane, ihtimal verdiğimiz bu kütüphane ise, aynı es-
sene bu kütüphane, Bazilika (Basilique) binasının yakınında, yani Ef-
endi Kütüphanesi civarında idi. Maalesef Beşinci Yüzyıldan bu ya-
yı geçmeden de kül olmuştur.

İkinci Umumî Kütüphane, aynı eserin aynı sahifesinde, vak'anüvis J. Gottwald'dan naklen, Kayser Basilique zamanında, 476 da zuhur eden büyük yangında yandığı bildirilen umumî kütüphanedir. Bu kütüphane de aynı semtte, yani Yerebatan mevkiinde idi. İçinde de «20.000 kütüb-i nâdire ve âsâr-i nefise» bulunuyordu. Yukarıda sözü geçen iki umumî kütüphaneyi aşağı yukarı aynı muntakalarda, belki de bitişik iki binada olduğu için, bâzı yazarlar birbirine karıştırmışlardır. Kanaatimize göre bu iki kütüphane aynı olmayıp ayrı ayrı kütüphanelerdir. Çünkü birincisi 1 Eylül 461 tarihinde, ikincisi ise ondan 15 yıl sonra zuhur eden diğer bir yangından yanmıştır. Bu konuda Tahir Harimî (Aynı eser s. 122) «İstanbul Kütüphanesi Vasiliskos (Basilisque) tarafından yapıldığı halde (467) Zenon yenisini açtı» diyor ki, bu da yukarıda belirttiğimiz kanaatimizi kuvvetlendirmektedir. Yani Basilique kütüphanesi, birinci kütüphane 1 Eylül 461 tarihinde yandıktan 6 yıl sonra, 467 yılında kurulmuş, 10 yıl gibi kısa bir ömür yaşadıktan sonra da 476 yılında yanmıştır.

Üçüncü Umumî Kütüphane olarak yukarıda sözü geçen Zenon'un kurduğu kütüphaneyi gösterebiliriz. 474 — 491 yılları arasında saltanat sürmüş olan bu İmparatorun kurduğu kütüphane hakkında başka- ca hiçbir bilgi ile karşılaşmadık. Şayet bu kütüphane de sözü geçen diğer iki kütüphanenin kurulduğu semtlerde veya civarında kurulmuş ise - çünkü, o zamanlar benzeri ilmî müesseseler hep o civarda kurulurdu - bu da 532 de vaki Nika İhtilâlinin yangın ve tahribatından, muhakkak, kurtulamamıştır. Zira bu ihtilâl sırasında çıkan büyük yangında da bir kütüphane yanmıştır ki, bu da yukarıda sözü geçen Basili- ka mahallinde idi. Bu hususta Mehmet Ziya Bey'in (aynı eser C. 1, s. 28) vak'anüvis Paskal (Pascale) dan naklen verdiği bilgi, hulâsa olarak şudur : «Kilise ile kütüphanenin bulunduğu Basillika denilen mahal, Uhtigon veya Tetrizidyon denilen bu daire, kubbeli sekiz kısımdan ibaret olup, Darülfünûnün makamında idi. Eski müelliflerin bütün âsârını muhtevi olan bu daire, Paskal'ın ifadesine bakılırsa Nika İhtilâlinde Gotlar tarafından yakılmıştır». Bu kütüphane ile, yani 532 Nika İhtilâlinde yanan kütüphane ile, 476 yılında yanan Bazilika Kütüphanesini de bazı yazarlar karıştırmışlar veya aynı kütüphane olarak kabul etmişlerdir. Kanaatimize göre bu kütüphaneler aynı kütüphaneler olmayıp, aynı yerde, veya birbirine yakın yerlerde, birbirinden farklı tarihlerde kurulmuş ve yine birbirinden farklı tarihlerde zuhur eden yangınlarda yanmışlardır. Şunu da ilâve edelim ki, bu kütüphaneler

ister başka başka kütüphaneler olsun, ister yandıkça yerine yeniden kurulmuş olsun, netice değişmez : Kütüphanelerin zengin muhtevaları, medenî milletlere intikal edememiştir...

Dördüncü Umumî Kütüphane olarak «Tasvir kıranlar» dan Üçüncü Leon zamanında, yani 726 yılında, yanan veya bu İmparator tarafından yakıtılan kütüphaneyi gösterebiliriz. Bu kütüphanenin âkıbeti hakkında da muhtelif mütalealar ileri sürülmüştür. Meselâ Vak'anüvis Paskal'a göre bu kütüphane Got askerleri tarafından yakılmıştır. Kodinos'a göre ise bu kütüphaneyi muhtevi olan Uhtigon binası, Üçüncü Leon tarafından, içinde toplanan ulemanın, kendi nüfuz ve iradesini tenkis edecekleri endişesiyle yakıtılmıştır. M. Ziya: (İstanbul ve Boğaziçi, C. 2, S. 32, 181). Bu kütüphane, hakkında edindiğimiz bilgiye göre, muhtevası pek zengin olan bu kütüphane, Ayasofya'nın kurucusu Jüstinyanus'un devrinden sonra yanmıştır. Tabiidir ki, Bizans devrinin ilk altın çağı olarak tarihe geçen mezkûr devrin en kıymetli eserleri bu kütüphanede mevcuttu. Bu devirden sonra gelen zamanlardaki umumî kütüphaneler hakkında bir bilgiye rastlamadık. Belki de yeni yeni umumî kütüphaneler kurulmuştur. Fakat bunlar 1204 tarihindeki Haçlı Seferlerinin tahrip ve yağmalarından kurtulamamıştır. Haçlı Seferlerinden sonraki zamanlarda ise bir takım kütüphaneler kurulmuştur. Bunları, Şehir veya Halk Kütüphaneleri bölümünde nakledeceğiz.

II — Saray Kütüphaneleri :

Saray Kütüphanelerine misal olarak, Saray-i Mukaddes, denilen ve Mehmet Ziya Bey'in yukarıda sözü geçen eserinin ikinci cildinin 106 ncı sahifesinde sözü geçen kütüphaneyi gösterebiliriz. Bu saray Sultanahmet Camii ile Ayasofya arasındaki sahalarda kurulmuş idi. Pek çok bina ve köşklere muhtevi büyük bir saray olup, aynı eserin 107 nci sahifesinde Bizans'lı Vak'anüvis ve Garplı müverrihlere istinaden nakledildiğine göre Feth'e kadar gelememiş, zamanla yeni yeni inşa edilen saray veya binalara malzeme olarak kullanılmak üzere yakıtılmıştır. Nitekim fetihten 30 sene önce İstanbul'a gelen Floransa'lı Kristof bu saraydan hiçbir şey kalmadığını nakletmiştir. Fetih'ten 30 sene önce enkazı dahi kalmamış olan bu sarayın kütüphanesi zamanla yok olmuştur.

İkinci Kütüphaneye misal olarak, İmparator Sarnıcı diye anılan (Yerebatan) ve Bakırcılar Çarşısı semtinde zamanında kurulmuş bir saray içindeki Jülianüs kütüphanesini gösterebiliriz. Bu kütüphane hakkındaki notlarımız Yüksek Okullar Kütüphaneleri Bölümünde nakledilecektir.

Üçüncü kütüphaneye misal olarak da İmparatorluk Kütüphanesi olarak kendisinden bahsedilen kütüphaneyi gösterebiliriz ki, bu kütüphane hakkındaki notlarımız da Yüksek Okullar Kütüphaneleri Bölümünde nakledilecektir.

III — Yüksek Okullar Kütüphaneleri :

Yüksek Okullar Kütüphanelerini başlıca iki grupta ayırabiliriz. Bunlardan birincileri : Dinî tedrisat yapan yüksek okulların kütüphaneleri, ikincileri ise lâik tedrisat yapan yüksek okulların kütüphaneleridir. Dinî tedrisat yapan yüksek okulların kütüphaneleri de yine iki kısımdır. Bunlardan birincileri: Manastır okulları kütüphaneleri, ikincileri ise: Patrikhane okulları kütüphaneleridir.

Manastır okulları kütüphanelerine misal olarak Dr. Adnan Adıvar'ın (Tarih Dergisi C.V. Sayı 8 Bizans'da Yüksek Mektepler) başlıklı yazılarında adı geçen Akemetes Manastırı Okulunun büyük kütüphanesini gösterebiliriz. Bilhassa V ve VI inci yüzyıllarda faal rol oynamış olan bu okul, bidayette şehirde iken, sonra Çubuklu'ya, bilahâre de Odun Kapısı ile Balıkpazarı arasında bir yere taşınmıştı. Bu okul, benzerleri gibi, koyu bir taassub içinde tedrisatta bulunduğu için, tedrisat programında dünyevî ilimlerden yalnız gramer ve belâgata yer verirmiş. Bu sebeble kütüphanesinde dinî eserlerden başka yalnız tıp, gramer ve belâgata dair kitaplar bulunmaktaydı. Fakat Bizans kütüphanelerinin sayıları dikkat tarafları dışarıya kitap veren iâre servislerine malik olmalarıdır.

Patrikhane okulları kütüphanelerine misal olarak (Aynı makale 22. s.) bu Konstantin tahsilini ikmal ettikten bir müddet sonra Ayasofya Kilisesindeki Patrikhane Kütüphanesinin Hafız-ı Kütüplük vazifesini ifa etmiştir. kaydına istinaden yerinin Ayasofya mâbedinde olduğunu söyleyebileceğimiz kütüphaneyi gösterebiliriz. Fakat Patrikhane okulunun, dolayısıyla kütüphanesinin yer ve mevkii hakkında muhtelif

mütalâalar ileri sürülmüştür. Bunlardan Patrikhane okulunun bîdayetten beri Ayasofya mâbedinde olup olmadığı münakaşalı bir konudur. Albert Vogt; *Livres des Ceremonies* okulun yerini bu günkü Ayasofya medreselerinin bulunduğu sahada olduğunu ileri sürmüştür ki, bu da yukarıdaki mevkiden pek farklı bir yer değildir. Aynı yazıya göre Patrikhane okulu, lâik tedrisatta bulunan yüksek okullarla, koyu taassub içinde bulunan Manastır okulları arasında, nisbeten lâik tedrisata da yer veren, dersleri arasında tıp, gramer, matematik, biraz da felsefe bulunan bir okuldur. Bunun için kütüphanesinde bu derslerle ilgili kitaplar da mevcuttu. Kuvvetle tahmin olunur ki, bu kütüphanenin koleksiyonları 1204 yılındaki Haçlı Seferlerinden sonrasına intikal etmemiştir. Çünkü mezkûr vak'ada Ayasofya ve civarı, tahrip ve yağmaya uğradığı gibi birçok müesseseler, kütüphaneler de tahribata uğramıştır. (aynı yazı s. 5). Nitekim (aynı yazı s. 50): Lâtin istilâsınca sonra Holobolos isminde bir hocanın müdürlüğü tahtında tekrar kurulmuş bir Patrikhane mektebi var ise de onun halefleri hakkında sarîh malûmatımız yoktur, kaydı da Ayasofyadaki Patrikhane okulunun 1204 yılında tahrip edildiğine ve Haçlılardan sonra tekrar bir Patrikhane mektebi kurulduğuna kuvvetli bir delildir.

Lâik tedrisat yapan yüksek okullar kütüphanelerine misal olarak, yukarıda Saray Kütüphaneleri Bölümünde, sözü geçen Jüllanos kütüphanesini gösterebiliriz. Adnan Adıvar'ın (aynı yazı S. 18) verdiği bilgiye göre : bu kütüphane, İmparator Sarnıcı diye anılan (Yerebatan) ve Bakırcılar Çarşısı civarında - ki Ayasofya'nın şimaline düşer - bulunan ve 12 yardımcısı ile mânevî ve dünyevî ilimleri okutan «ilim güneşi» şöhretini haiz bir baş hocanın idare ettiği bir yüksek okulun kütüphanesidir. İçinde de 36.500 cilt kitap ve 120 kadem uzunluğunda Homeros yazmaları bulunurdu. Bu kütüphanenin âkıbeti hakkında değişik mütalâalar mevcuttur. Bunları başlıca üç grupta toplayarak nakledebiliriz :

Birincisi : Jüllanos kütüphanesini de ihtiva eden bu binadaki yüksek mektep, Phokas tarafından lağvedilinceye kadar kalmıştır (aynı yazı s. 20).

İkincisi ise : Bu mektep VII. Asır başlarına kadar devam ederek 726 senesinde Isauria'lı İmparator III. Leon tarafından kapatılmış ve tahrip edilmiştir. Leon, Put kırıcı (Iconoclaste) yani kiliselerdeki resim ve heykellerin kaldırılması âkidesi üzerine kurulmuş bir mezhebe sâ

İkti. Bu mezhebi yüksek okulun hocalarının kabul etmemesi üzerine İmparator Leon hocaları mektebe kapatarak mektebi yaktırmıştır. Bu arada mektebin kütüphanesi de yanmıştır. (aynı yazı s. 17)

Üçüncüsü : Bu vak'ayı kaynakları tenkid etmek suretyle uzun uzadıya tetkik eden F. Fuchs,... yüksek mektebin mevcudiyetinin ve Leon III tarafından ilgasının tarihi bir hakikat olduğunu kabul etmekle beraber, yakıldığıнын, resim ve heykellerin lehindeki akideyi tutanlar tarafından sonradan çıkarılmış rivayetler olduğunu iddia etmektedir (aynı yazı s. 18).

Netice şudur : Bu kütüphane 726 tarihinden sonrasına intikal etmemiştir.

Bu grupta nakledeceğimiz ikinci kütüphaneye misal olarak Hukuk ve Felsefe yüksek okullarının kütüphanelerini gösterebiliriz. A. Adıvar'ın (Aynı yazı s. 32) verdiği bilgiye göre, İmparator Kostantin Monomachos'un 1045 tarihli bir kanun zeyli ile yeniden tensik ettirdiği Hukuk Fakültesinin kütüphanesidir. Bu kütüphanede bütün kanun düsturları muhafaza ediliyordu. Bu duruma göre bu kütüphane bir ihtisas kütüphanesi mahiyetini haizdi, denilebilir. Kütüphanenin bulunduğu okul, Sarayburnu sahili yakınında bir yerde, Aya Yorgi Manastırında açılmıştı. Maalesef bu kütüphane de: «Bu hukuk tahsili tâ Lâtinlerin 1204 istilâsına kadar muntazam denilebilecek bir şekilde devam etmiştir» kaydından anlaşılacağı veçhile, Haçlı Seferinin tahribatının pençesinden kurtularak fetehe kadar gelememiştir.

Üçüncü kütüphane olarak 1204 istilâsından sonra kurulan ve bazı yazarlar tarafından Andronikos Üniversitesi diye anılan, fakat umumiyetle baş hocası Keşiş Planoudes'in ismine izafetle «Planoudes Mektebi» adını alan yüksek mektebin kütüphanesini nakledebiliriz. Gerçi bu okul da, yukarıdaki okul gibi, bir manastıra bağlı idi, fakat talebeleri keşiş namzetleri olmadığı gibi, tedrisatı da lâikti. Bu okula İmparatorluk kütüphanesi bağlı idi. Kütüphaneden de herkes istifade edebiliyordu. Kütüphanenin yeri ve âkıbeti hakkında bir bilgiye rastlamadık (bk. aynı yazı s. 37)

Dördüncü kütüphane olarak da İmparator Manuel II (1391 —

1425) zamanında «Bizans'ın son üniversitesi» diye anılan yüksek okulun kütüphanesini nakledebiliriz. Bu okulun kütüphanesinde meşhur Dioscurides'in yukarıda sözü geçen Nebatat (Kitab-ı Hasayış) eseri mevcuttu (aynı yazı s. 44). Bu okul ve kütüphanesi hakkında Louis Brehier : (Civilisationne Byzantine, Paris 1950, s. 484,85) şunları söylemektedir : «**Son Bizans Üniversitesi Manuel II Paleologue'un ıslahat teşebbüslerine borçludur . . Diğer taraftan Preceur Manastırının Zengin kütüphanesi profesörlerin emrine verilmişti**». Gerek Louis Brehier'in bu eserinden gerek merhum A. Adivar'ın sözü geçen yazılarından öğrendiğimize göre bu okul Katolikon Mouseion denilen bir hastahanenin içinde açılmıştır. Bundan, Bizans İmparatorluğunun fethe takaddüm eden yıllar zarfındaki ilmî ve kültürel durumu hakkında bir fikir edinmek mümkündür: Son üniversitesi bir hastahanenin içinde, kütüphanesi de bir manastırın kütüphanesi... Netice şudur : Bütün müelliflerin dediği gibi Bizans, 1204 Haçlı Seferlerinin indirdiği öldürücü darbenin tesirinden bir daha kurtulamamıştır.

(Sonu gelecek sayıda)

(1) 11 Mayıs 330 da, Boğaziçi sahillerinde Konstantin, İstanbul'un yeni payitaht olarak tesisi âyini yapıyordu... Konstantin, yeni Roma'yı kurduğu gün, Bizans İmparatorluğu da başlıyordu.» Ch. Diehl: Bizans İmparatorluğu Tarihi. Tercüme eden : C. R. Yularkıran, İstanbul 1939, s. 9—10.

(2) Bk. Umumî Kütüphaneler : 1. Kütüphane.

(3) Bk. Umumî Kütüphaneler : 3. Kütüphane.

(4) Bk. Umumî Kütüphaneler : 4. Kütüphane.

(5) «1204 senesinde vuku bulan hâlede bu şehir zerafet, ihtişam, letafet, nüfuz, kudret, şan, ve şerefinden çoğunu kaybetmiş bulunuyordu. Kilise ve manastırlara ait müzeyyenat, metrukât ve mahfuzat-ı mukaddese, müzeyyenat-ı san' atkârane, heykeller, hep buradan alınıp götürülmüştü. Hattâ Saray-ı Kayseri kilisesinin mücevheratını da alıp götürmüşlerdi. Elyevm (Sainte - Chapelle) i tezyin eden, Boucoléon'daki muazzam ve kıymetli metrukât ve mahfuzat (Saint—Louis) nin, İkinci Baudouin'den ne suretle satın aldığı malûmdur. Venedikliler de, Venedik'teki (Saint Marc) kilisesinin hazinesi görülüyorsa, bu mütedeyyin yankesicilerin (Praedones sancti) hisselerine düşen ganaimi nasıl bir zevk, vukuf ve salâhiyetle aşırıdıkları sâbit olur. Ayasofya mâbedi nahb ve garet; Havariyun kilisesindeki İmparatorlar mezarları tahkir ve tezyif edilmiş olduğu gibi, kiliselerdeki evani-i mukaddese, kâseler, metrukât-ı diniye, mihrab tezyinatı, papasların zikriyet elbiseleri, umumî meydanları tezyin ve imar eden heykeller eritilmiş veya kırılmış ve 1204 hâdisesinde zuhur eden hariklardan şehrin en güzel mebanî ve müessesatı mahv ve harabolmuş idi.» Ch. Diehl : Etudes Byzantines, Paris 1905, s. 218—219 (M. Ziya : İstanbul ve Boğaziçi, C. I, s. 7—8).

«1204 de Bizans'ı zaptettiler. İşte o anda koca şehir harabezara döndü. Aya-sofya'nın hazineleri yağma edildi. Bizzat bu vak'aya şahit olan müverrih «Nige Tas»: Dünyada hiç bir memleket yoktur ki vahşice yağmaya bu kadar uğramış olsun. Kiliselerdeki eizze resimlerinin çerçevelerine varıncaya kadar sirkat edildi. Yedyüz seneden beri muhafaza edilen «Sen Zapoter» kilisesinin mahzenlerindeki İmparator Justinyan'ın mezarı açıldı ve içindeki mücevherat çalındı. San'atkârane yapılmış ne kadar nefis âbidatı varsa hiç birisi bu tahribattan kurtulamadı. Yunandan kalan piring, mâdenî heykellere varıncaya kadar eritilerek paralar basıldı.» Tahir Harimi : Tarih-i Medeniyette Kütüphaneler. Balıkesir 1931, s. 119.

(6) Bk. Şehir veya Halk Kütüphaneleri.

(7) «1204 vak'ası, filhakika, Bizans İmparatorluğu için, artık bir daha kalkınamayacağı bir darbe oldu. «Not. (1) deki eser, s. 147.

(8) Adnan Adıvar : İstanbul'un Fethi Sırasında Bizans ve Türk Kültürü (Tarih Dergisi, C. VI, Sayı 9, s. 4).

(9) Aynı yazı, aynı sahife.

(10) «Filelfo ve bütün arkadaşları gerek Yunanca ve Yunan felsefe ve ilmi üzerinde malûmat almak ve gerek bir çok Yunanca yazmaları Garba götürmek suretiyle Rönesansın ilk müjdecileri sayılabilirler. «Adnan Adıvar : Bizans'ta Yüksek Mektepler. (Tarih Dergisi, C. V, Sayı: 8, s. 43).»

«Türklerden kaçan son Bizans aydınları zengin el yazısı kitaplarını da beraberlerinde götürüyorlardı. «L. Bréhier : La Civilisation Byzantine, s. 573.»

Bütün ilim ve medeniyet merkezlerinde taraf taraf Bizans Enstitüleri kurulmuş ve oralarda Bizans tarihine ve medeniyetine dair cildlerle yazma ve basma eserler toplanmıştır. (Tarih Dergisi, C. V, Sayı 8, S. 2)

«Onbeşinci asrın ortalarında, İstanbul'un fethinden sonra, İtalya Bizans'tan hıcrat edenlere cenah—i himayesini açmış idi. Hayli zamandan beri Şark Devletine âriz olmuş olan inhitatı tamme rağmen, bu belde—i mu'allâ, bâzı âlimleri himaye ve muhafaza itmiş idi ki, bunlar, eski edebiyatlarının zengin ve servetli âbidatını beraberce İtalyaya götürdüler. «M. Ziya : İstanbul ve Boğaziçi, C. I, Medhal s. I

Diğer taraftan Edvard Gibbon, Plutarque'ın Meşhur adamların Hayatı (Bio) namındaki eserini, Fatih'in emriyle, Yunancadan Türkçeye tercüme edildiğini bir yerde gördüğünü söyler. Filhakika Plutarque'ın bu eserinin XIII. asırda yazılmış gayet güzel bir nüshası Topkapı Sarayında bulunuyordu. (bk. Henri Omot, Les Mission archéologiques Française en Orient, Paris, 1902, I. 256, 263) Bu nüsha 1688 de Saray hizmetinde bulunan bir İtalyan muhtedisi vasıtasıyla Fransa Kral Kütüphanesine satılmıştır ki, bugün Paris'te Bibl. Nat. ın Yunan Yamaları arasında 1672 numarada kayıtlıdır. «Adnan Adıvar : Osmanlı Türklerinde ilim, İstanbul 1943. İkinci tabı. s. 17—18

(11) Adnan Adıvar : Aynı eser, s. 18—29 : Topkapı Sarayında mevcut olduğunu öğrendiğimiz bu kitaplar hakkında, Osmanlı Türklerinde İlim, s. 18—29 da geniş malûmat mevcuttur. Hatta bu kitapların adedini Deismann kataloğuna

göre 578 olduğu da yazılıdır. Fakat Müze'ye, bu kitapları görmek üzere müracaatımızda, bugün III. Ahmet Kütüphanesi olarak anılan kütüphanede hem Deismann Kataloğu'nu, hem de mevcut Gayri İslâmi Eserler için tutulan Fihrist ve Defterler'i gördük.

Katalog'un : 42—135 inci sahifelerinde kayıtlı 135 adet gayri İslâmi eser mevcuttur. Fakat, 128 adedi cilt veya tomar halinde olup, geride kalanları sahife veya yaprak halinde olan bu eserlerin bir kısmı Fatih devrinden çok daha sonralarına ait Lâtince veya Yunanca eserleridir. Meselâ bunlardan 105 numarada kayıtlı olan eser Birinci Mahmut'un İsveç Kırallı Friedrich ile yaptığı ticaret muâhadesi metnidir ki, 1737 tarihlidir.

III. Ahmet Kütüphanesi'nde bulunan, mezkûr gayri İslâmi eserler için daktilo ile yazılmış bir Fihrist mevcuttur. Bu fihrist, 6 yapraktan ibaret olup, içinde 144 eser kayıtlıdır. Fihrist, 15/1. Teşrin / 1943 tarihini taşımakta olup üç kişilik bir heyet tarafından tanzim edilmiştir. Sonunda, bu heyetin imzalarıyla Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü imza ve mührü vardır.

Adı geçen kütüphanede, aynı zamanda, bu kitaplar için, el yazısı ile iki defterde tanzim edilmiştir. Birinci defterde 105, ikincisinde ise 106 - 144 kitap kayıtlıdır. Defterler, Deismann Kataloğu'nun sıra numarasına göre tanzim edilmiş olup, kitapların maddi durumlarıyla bilhassa bugünkü durumlarını göstermektedir. Kitapların, ileride neşredilebilecek Türkçe kataloğuna bir ilk adım sayılabilecek bu iki defter kütüphaneyi idare edenler tarafından, Deismann katalogundan da istifade edilerek vücuda getirilmiş bir emek mahsülüdür. Meselâ bu defterin 1 numarasında kayıtlı olan kitap için şu bilgiler mevcuttur :

Sıra Nu : 1, Komisyon Nu. : 236/23966, Kitabın Adı : Oklit'in Hendesesi,
Tarihi : XI. yüzyıl, Dili : Yunanca, Cilt : 1, Yaprak : 112, Ölçü : 31, 23,5 cm.
Satır : 31, Düşünceler : Bu kitap Parşömen üzerine yazılıdır. Cildi tahtadır.

(Not : Fatih'te kitap sevgisi ve Fatih Devri Kütüphaneleri için Bkz : Dr. Müjgân Cunbur : Fatih Devri Kütüphaneleri ve kütüphaneciliği. Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, Cilt : VI, Sayı : 4, s. 1—16)

- 12) Adnan Adıvar : Osmanlı Türklerinde İlim, 18 — 29
- 13) Türkiye Kütüphaneler Rehberi. Ankara 1957, s. 85
- 14) Adnan Adıvar : Bizans'ta Yüksek Mektepler (Tarih Dergisi C.V. Sayı 8, s. 12)

15) Gerçi 19. yüzyıla gelinceye kadar XIV—XVIII. yüzyıllarda İtalya'da, XVI—XVII. yüzyıllarda da Almanya ve Hollanda'da Bizans eserine karşı bir rağbet mevcuttu. Yazmalardan bir kısmı toplanarak bilhassa Lâtinceye çevrilmiş, neşredilmişti. Yine aynı yüzyıllarda Fransada'da bilhassa Francois I ve Louis XIV zamanlarında, bu imparatorar başta olmak üzere nazır Colbert ve kardinal

Mazarin gibi devlet ileri gelenlerinin gösterdikleri yakın ilgi sayesinde Bizans tarih ve edebiyatıyla büyük bir şevk ve heyecanla meşgul olunmuş, yazmalar toplanmış, kütüphaneler kurulmuş eserler tab ve neşredilmiştir. Fakat, bu heyecanlı devre de adı geçenlerin ölümünden sonra yavaş yavaş durmuş ve XVIII. yüzyılda, bilhassa bu yüzyılın son yarısında yerini istihfafa terk etmiştir. (Bu hususta daha geniş bilgi için Bkz : A.A. Vasiliev : Bizans İmparatorluğu Tarihi, C.I.A. Müfid Mansel tercümesi, Ankara 1943, Maarif Basımevi, c. s. 1—4)

16) Adnan Adıvar : Bizans'ta Yüksek Mektepler, s. 2

17) Bizans Kütüphaneleri hakkında, Fritz Milkau'nun Handbuch der Bibliothekswissenschaft, Leipzig 1933 adlı eserinin 3 üncü cildinde toplu bilgi mevcut olduğunu, bu yazıyı hazırladıktan sonra, haber aldıkça da eseri temin ederek kendisinden istifade edemedik.

18) Adnan Adıvar : Bizans'ta Yüksek Mektepler, s. 8, 51